

Međutim, ni ti manji propusti nikako ne umanjuju izrazito povoljan dojam o Matijašićevoj knjizi. Ukupno uzevši, ona je vrlo vrijedno historografsko djelo, izvrstan povijesni pregled koji odlikuje sistematičnost, jasnoća u iznošenju podataka i lijep izričaj, što dodatno olakšava apsolviranje zamršenoga gradiva. Napose valja istaknuti zasebne bibliografije uz svako poglavlje u kojima se po tematskom ključu razglaba o relevantnoj inozemnoj i domaćoj literaturi s korisnim napucima i ocjenama. Jednak pristup ostvaren je već u komplementarnoj *Povijesti hrvatskih zemalja u antici do cara Dioklecijana*, a čitatelju – navlastito studentima – omogućava bolje upoznavanje s najnovijim stanjem istraženosti teme koja se obrađuje. Uz dvije monografije, *Dalmacija u vrijeme Marcelina i Julija Nepota* (Split 2007.) Vladimira Posavca i *Južna Panonija u kasnoj antici i ranom srednjovjekovlju (od konca 4. do konca 11. stoljeća)* autora ovih redaka (Zagreb 2011.), Matijašićeva knjiga pripada među rijetke sinteze u hrvatskoj historiografiji posvećene kasnoj antici. Štoviše, ona je zasada jedini priručnik koji na jednom mjestu ocrta glavne razvojne faze kasnoantičke povijesti hrvatskih zemalja, sumirajući sve bitne rezultate strane i domaće historiografije, a bit će i neizostavno polazište i putokaz u daljnjem bavljenju ovim povijesnim razdobljem koje u Hrvatskoj dosad još nije bilo dovoljno vrednovano.

Hrvoje Gračanin

Paulus Diaconus, *Historia Langobardorum* / Pavao Đakon, *Povijest Langobarda*, kritičko izdanje izvora s prijevodom, preveli Robert Šćerbe i Hrvoje Šugar, komentari i studije Tomislav Galović, Ivo Goldstein i Hrvoje Gračanin, Zagreb: Nakladni zavod Globus, 2010., 406 str.

Povijest Langobarda (Historia Langobardorum ili De origine et gestis Langobardorum libri VI) kapitalno je djelo Pavla Đakona, napisano u 8. stoljeću. U šest knjiga Pavao Đakon, benediktinac, crkveni pisac i povjesničar donosi prikaz povijesti Langobarda od njihovih prapočetaka u Sjevernoj Europi, preko seobe u Italiju i stvaranja države, do smrti kralja Liutpranda 744. godine. Osim podataka vezanih uz naslovne junake, Langobarde, njegova *Povijest* pruža pregled događanja na čitavom Sredozemlju, od Bizantskoga Carstva (posebno ističući Ravenski egzarchat) i Franačkoga Kraljevstva do

Papinske države. Takav pristup *Povijest* svrstava u red najvažnijih izvora za ranosrednjovjekovnu povijest Europe i sredozemnoga bazena. Nama je posebno zanimljiv dio koji se bavi Istrom (Histrijom), s obzirom na to da je Pavlovo djelo jedan od rijetkih izvora za to turbulentno, ali iznimno značajno razdoblje događanja na Poluotoku.

Vrijednost *Povijesti* prepoznata je ubrzo nakon njezinoga nastanka jer prvi rukopis koji posjedujemo, tzv. Asiški ulomak, potječe još iz kasnoga 8. stoljeća. Tijekom srednjega vijeka ovaj je tekst bio često korišten i prepisivan, a s ranim novim vijekom započinje njegova kritička prosudba. Pojedini hrvatski povjesničari pokazali su interes za proučavanje Pavlove ostavštine, a zanimljivo je napomenuti da je Stjepan Antoljak u knjizi o srednjovjekovnim *Izvorima za historiju naroda Jugoslavije* napisao kako je najbolje izdanje *Povijesti* upravo ono iz 1898. izišlo u Puli (!). Nažalost, tom se izdanju, kako autori navode, ne može ući u trag. Trebalo je čekati početak 21. stoljeća da *Historia Langobardorum* dobije svoj prvi hrvatski prijevod. Njegovi su autori Robert Ščerbe i Hrvoje Šugar, a komentar i studije priredili su Tomislav Galović, Ivo Goldstein i Hrvoje Gračanin. *Povijest Langobarda* prvo je izdanje nove biblioteke „srednjovjekovnih latinskih pisaca povjesničara i književnika u dvojezičnom izdanju“ pod imenom „Orbis latinus“ Nakladnoga zavoda Globus.

Središnji dio hrvatskoga izdanja obuhvaća šest knjiga Pavlove *Povijesti Langobarda* (1-205). One su prikazane u dva paralelna teksta – latinskim izvornikom popraćenim hrvatskim prijevodom. Prva knjiga, podijeljena na 27 poglavlja, govori o legendarnom podrijetlu Langobarda, opisuje njihovu pradomovinu Skandinaviju te seobu prema jugu. Posebno je zanimljivo 25. poglavlje, koje donosi podatke o bizantskom caru Justinijanu i njegovom vojskovođi Belizaru. Veliča Justinijanovu rekonkvistu, kodifikaciju rimskoga prava te gradnju Svete Sofije. Takvim pristupom Pavao pokazuje da njegova povijest, iako usredotočena na djela i postignuća Langobarda, neće zanemariti susjedne narode, kraljevstva i carstva. Druga knjiga u 25 poglavlja donosi detaljan opis langobardske seobe iz Panonije u Italiju, kratkotrajnoga savezništva s Bizantom u ratu protiv Ostrogota te sukob s Bizantom koji završava langobardskim osvajanjem sjeverne Italije. Ovo poglavlje posebno je zanimljivo povjesničarima koji se bave Istrom jer Pavao Đakon, u sklopu prikaza dolaska Langobarda, donosi detaljan opis ondašnjih italskih provincija. Tijekom opisa Venetske provincije po prvi put spominje Istru, za koju kaže da je zajedno s Venecijom činila jednu provinciju.

Treća knjiga opisuje događaje u 6. i 7. stoljeću, gdje je posebna pažnja posvećena ratovima Langobarda i Franaka te vladavini kralja Autarija. Donosi i detaljan prikaz političkih prilika u Franačkom i Bizantskom Carstvu, a bavi se i papinstvom. Ova nam je knjiga posebno zanimljiva s obzirom na to da donosi važne podatke vezane za turbulentnu povijest Istre krajem 6. i početkom 7. stoljeća. U kontekstu religijske problematike spominju se crkvene prilike u Istri – Pavao spominje biskupe istarskih gradova, posebno ističući shizmatike Ivana Parentinskoga, Severa i Vindemija, važne aktere u Shizmi triju poglavlja koja je duboko podijelila Bizantsko Carstvo i dodatno pogoršala odnose između Konstantinopola i Rima. Osvrćući se na političke prilike, Pavao spominje langobardsku vojnu na Istru 587. godine. Ipak, čini se da događaj koji Pavao Đakon opisuje nije invazija na istarski poluotok, već upad u obalno područje dijela Venecije koji je ostalo pod bizantskom kontrolom. Moguće je da je nakon langobardskoga osvajanja zaleđa taj obalni dio pripojen provinciji Histriji u svrhu lakše uprave i obrane preostalog bizantskog teritorija.

Četvrta knjiga kroz 51 poglavlje prikazuje događaje vezane za vladavinu Agilulfa i Rotarija, donosi mnoge podatke o papi Grguru Velikom, kojega je Pavao iznimno cijenio, te niz vijesti o odnosima Langobarda sa Slavenima i Avarima. Od posebne su nam važnosti prikazi provale Langobarda s Avarima i Slavenima u bizantsku Istru oko 602., kada su sve opustošili ognjem i pljačkom (*universa ignibus et rapinis vastavere*), opisane u 24. poglavlju, te daljnje pustošenja Istre 611., kada su Slaveni u Istri ubijali vojnike i strašno je opustošili (*hoc nihilominus anno Sclavi Histriam, interfectis militibus, lacrimabiliter depraedati sunt*), u 40. poglavlju. Upravo je četvrta knjiga jedan od najvažnijih povijesnih izvora za najraniju slavensku prisutnost na području Istre. Međutim, valja napomenuti da ni Langobardi ni Slaveni nisu uspjeli zauzeti Istru koja je pod bizantskom kontrolom, više nominalnom nego realnom, ostala sve do dolaska Franaka oko 788. godine. Sukobi Langobarda u 7. i 8. stoljeću, kako s vanjskim neprijateljima, tako i između sebe samih, tema su pete knjige. Veći dio 41. poglavlja posvećen je sukobu Langobarda i Bizanta, s obzirom na to da je to razdoblje vladavine cara Konstanta II., koji je osobno sudjelovao u protulangobardskim operacijama na tlu Italije. Kada su ga na Siciliji umorili vlastiti ljudi, vojska pod egzarhovim zapovjedništvom, u kojoj su bile i postrojbe iz Istre, ugušila je pobunu. Šesta i ujedno posljednja knjiga *Povijesti Langobarda* sadržajno je

najopsežnija. U 85 poglavlja opisuju se odnosi Langobarda sa Slavenima, Francima i Bizantom, ali su spomenuti i odnosi s gotovo svim važnim silama na području tadašnjega Mediterana i Europe. Spominje se i Karlo Veliki, kojega Pavao Đakon opisuje kao osobu koja božanskom voljom vlada Franačkim Kraljevstvom. Smrću kralja Liutpranda 744. završava šesta, posljednja knjiga *Povijesti Langobarda*.

Osim latinskoga izvornika i prijevoda, hrvatsko izdanje sadrži nekoliko vrijednih priloga koji pomažu čitatelju da bolje protumači ovaj važan izvor te da ga može smjestiti u određen geografski i vremenski kontekst. Posebno treba spomenuti vrlo opširan povijesni komentar (206-275) koji su sastavili Tomislav Galović, Ivo Goldstein i Hrvoje Gračanin. Povijesni komentar prikazan je kroz 832 iscrpne bilješke koje detaljno pojašnjavaju zbivanja navedena u tekstu. Slijedi popis izvora i literature korištenih u sastavljanju komentara (276-282). Hrvatsko izdanje *Povijesti Langobarda* obogaćeno je latinskim originalima te hrvatskim prijevodima još dvaju vrijednih izvora za langobardsku povijest s komentarima Hrvoja Gračanina. To su *Podrijetlo naroda Langobarda (Origo gentis Langobardorum)* iz 7. stoljeća, kojim se Pavao Đakon koristio kao jednim od izvora za svoju *Povijest* (284-290), te *Povijest Langobarda iz Gothanskog kodeksa (Historia Langobardorum codicis Gothani, 292-302)*.

Hrvatsko izdanje uključuje i dvije povijesne studije koje pružaju detaljan uvid u lik i djelo Pavla Đakona, kao i u njegove historiografske metode, uz poseban osvrt na suvremene mu kroničare. Prilog Tomislava Galovića „Pisac i djelo: Pavao Đakon i *Povijest Langobarda*“ (303-338) donosi pregled autorova života i osnovne informacije vezane uz nastanak i strukturu njegovoga najvažnijega djela zajedno s bibliografskim podacima. Galović spominje i ostala Pavlova djela, od kojih posebno mjesto zauzima *Rimska povijest*, Pavlovo drugo kapitalno djelo, potom niz pjesničkih uradaka i epitafa te nekoliko gramatičkih i hagiografskih radova. Međutim, kako Galović ističe, Pavlov *magnum opus* bila je *Povijest Langobarda*. Galović započinje isticanjem izvora kojima se Pavao služio za pisanje *Povijesti*, a potom prelazi na stilske odlike. Nakon navođenja osnovnih informacija o sačuvanim rukopisima i najvažnijim izdanjima *Povijesti Langobarda*, Galović daje skraćeni prikaz sadržaja svake od šest knjiga, posebno ističući najvažnije i najzanimljivije podatke. Prilog završava bibliografijom Pavla Đakona s izborom izdanja i prijevoda *Povijesti Langobarda* te njegovih drugih objavljenih djela.

„*Povijest Langobarda* Pavla Đakona i ranosrednjovjekovno povjesništvo“ prilog je Hrvoja Gračanina (339-375). Započinje kratkim pregledom ranosrednjovjekovnih historiografa koji su prethodili Pavlu Đakonu i njihovih djela: Kasiodor (*Gotska povijest*), Jordan (*Getica* i *Romana*), Gilda (*O propasti Brita*), Grgur Tourski (*Povijesti*), Marije Avencheski (*Kronika*), Fredegar (kronika u četiri knjige te *Knjiga franačke povijesti*), Izidor Seviljski (*Povijest Gota, Vandala i Sveba* i *Kronika*), Ivan iz Biklara (*Kronika*) te Beda Časni (*Crkvena povijest engleskog naroda* i *O računanju vremena*). Komparacijom Pavla Đakona i njegovih prethodnika Gračanin analizira njihove historiografske metode i tehnike te identificira niz *toposa*: izlaganje se otvara geografskim i etnografskim pregledom, preuzimaju se postojeće „povijesti“ te crpe usmene predaje, rabe se epitafi i pjesme, upotrebljavaju papinska pisma, ubacuju se ekskursi i osobni genealoških podaci itd. Slijedi tablična usporedba sadržaja *Povijesti Langobarda* i djela *Podrijetlo naroda Langobarda* koje je Pavlu poslužilo kao izvor materijala za prvu knjigu. Gračanin ukazuje na korištenje Grgura Tourskoga za razdoblje do 591. te posebno ističe preuzimanje podataka iz djela Sekunda iz Tridenta (niz vijesti o Tridentu i širem prostoru sjeverne Italije, uključujući i Istru, previše je specifičan i stoga se može pretpostaviti da potječe od Sekunda). Opisujući Pavlove historiografske postupke i metode, Gračanin ukazuje na činjenicu da *Povijest Langobarda* nije bila narodnoga karaktera. Kao i njezini prethodnici, bila je namijenjena obrazovanoj publici, kulturnim i političkim elitama toga vremena kao sredstvo kojime se povijest jednoga germanskog naroda (u ovom slučaju Langobarda) smještalo u širi povijesni kontekst temeljen na rimskoj imperijalnoj tradiciji i kršćanskom svjetonazoru. Upravo zbog toga, Pavao se osjećao pozvanim da pokaže svu širinu svojega bogatog znanja. Osim prikaza prirodoslovnih i medicinskih fenomena, Pavao ističe literarnu potkovanost navođenjem starijih autora, pokazuje pjesnički talent, ali i dobro poznavanje mitova, legendi i usmene predaje. Tekst je moralizirajućega karaktera, što reflektira Pavlov kršćanski pogled na svijet.

Slijedi popis izvora i literature za povijesne studije (376-385) te popis vladara i dužnosnika spomenutih u tekstu, koji je priredio Hrvoja Gračanin (386-394). Vrlo iscrpan popis obuhvaća langobardske kraljeve i vojvode, bizantske careve, ravenske egzarhe, pape te carigradske i akvilejske patrijarhe. Na kraju knjige nalazi se indeks *Povijesti Langobarda* (395-406).

Naravno, u ovakvu sažetu prikazu nije moguće prikazati svu kompleksnost Pavlova djela. Povlašten položaj na dvoru Karla Velikoga, status intelektualca i aristokratsko porijeklo omogućili su Pavlu Đakonu pristup velikom broju suvremenih i povijesnih spisa, kako historiografskih djela njegovih prethodnika, tako i diplomatskih izvora iz arhiva kancelarije Langobardskoga Kraljevstva, koji nam govore o pravnom i zakonodavnom sustavu langobardske države i njezinih susjeda. Povijesni narativ nadopunio je brojnim legendama, pučkim predajama, anegdotama, pjesmama, dijalozima, prirodoslovnim opažanjima, što je tekstu dalo, osim historiografske, i literarnu dimenziju. Čitajući stranice *Povijesti*, čitatelj ulazi u vibrantan i šarolik svijet ranosrednjovjekovne Europe. Taj svijet prožet je nepogodama koje su mogle zadesiti srednjovjekovnoga čovjeka, prirodnim katastrofama, ratovima i epidemijama, prikazanim kao rezultat kušnji kojima Bog ispituje ljudsku postojanost i (ne)predanost vjeri. Svijet je to brojnih junaka i zlikovaca, većih i manjih, svjetovnih i crkvenih osoba, prema kojima Pavao ima poprilično ambivalentan stav. Plemenitost, junaštvo, čast, pobožnost, ratna sreća izmjenjuju se s pijanstvom, ludilom, okrutnošću, izdajom, herezom u mozaiku likova čije postupke vodi, ali i kažnjava, božanska providnost. Osim samih Langobarda, na Pavlovom imaginarnom zemljovidu posebno se ističe Rimsko Carstvo, preživjelo na istoku kao Bizant, čije je veličine i važnosti Pavao svjestan, te Franačka. Nije rijetkost da u odnosima Langobarda, Bizanta i Franaka Langobardi budu prikazani u negativnom svjetlu, dok su njihovi protivnici na „pravoj“ strani. Riječ je, dakle, o povjesničaru koji gleda na prošlost prvenstveno kroz leću kršćanskoga moralnog i vjerskog svjetonazora, ali i patriotu koji cijeni slobodu italske domovine, koju treba poštovati svaki vladar.

Možemo zaključiti da je *Povijest Langobarda* izvanredno djelo, prava riznica podataka za izrazito turbulentno razdoblje povijesti Europe i Mediterana u kojem prevladava kroničan nedostatak izvora. Nesumnjivo je da će prijevod na hrvatski jezik uvelike pridonijeti hrvatskoj historiografiji i boljem razumijevanju ranosrednjovjekovne prošlosti hrvatskih povijesnih prostora, poglavito one vezane za zbivanja na istarskom poluotoku.

Vedran Bileta